

ГОСТИННІСТЬ – ТРАДИЦІЙНІ ФОРМИ СПІЛКУВАННЯ В МИНУЛОМУ І СЬОГОДЕННІ

Танас Вражиновський

Tanas Vrazhynovski. Hospitality – traditional forms of interrelation in the past and the present

Hospitality is an interesting and important universal problem in many aspects and on different levels of its manifestation, primarily in common law. It is an important element of daily ceremonial practice. The role of a guest and respective ritual procedures has especial importance in the study of hospitality. In common law a guest is tattooed and may not be aggrieved; certain theologization of a guest is visible in the past and even present practices. In the folk culture arrival of a guest is cohered with appearance of a deity or one of the deceased ancestors.

The subject of the analysis presented in our article is typical forms of interaction between Macedonians on the levels: guest – rural environment and guest – family during arrival and greetings, on the level of unknown, unbidden – and known or accepted, related to different situations: daily visits, high-day visits etc. First of all we pay attention to some norms in the interaction: a) news about the arrival of a guest; b) forms of communication during the meeting of a guest; c) place of a guest in the visited house and how hosts treat him/her; d) ways to see off a guest; e) how a rural community treats those who come to their village – aliens. These forms of interactions determine interpersonal relationships and notion of respect, which defines attitude to a person in general. They represent modes to regulate interpersonal communication within rural environment, and on a smaller scale within a family.

Танас Вражиновски. Гостопримство – традиционални форми на однесување во минатото и сегашноста

Гостопримството е интересен и важен универзален проблем од повеќе аспекти и нивоа на неговата појава, во прв ред од аспектот на обичајното право. Тоа претставува важен елемент во секојдневното живеење и во обредната практика. Посебно место му се посветува на улогата на гостинот и обредните активности поврзани со него. Во обичајното право тој е табуиран, неповредлив и кон него во минатото, а многу ретко и денес, се однесуваат како кон некое божество. Народот доаѓањето на гостинот го поврзувал со доаѓањето на божеството, односно на некој од своите предци.

Предмет на истражување во нашиот прилог се карактеристичните форми на однесување кај Македонците на релацијата: гост – селска средина и гост – семејство при доаѓањето и пречекувањето на гостот и тоа на ниво на непознат, неканет гостин и на свој – познат, сврзани со разни случаи: секојдневни посети, празнични и сл. Во прв ред се задржуваме на неколку норми на однесување: а) навестување на доаѓањето на гостин; б) форми на однесување при пречекувањето на гостинот; в) местото на гостинот во куќата во која доаѓа и односот на домаќините кон него; г) форми на испраќање на гостинот; д) односот на селската средина кон дојденците во селото – туѓи луѓе. Овие форми на однесување ги одредуваат меѓучовечките контакти во рамките на гостопримството, како форма на заемно живеење, разбирање и почитување, со што доаѓа до израз односот кон човекот воопшто. Тие се јавуваат како форми на меѓучовечко внатрешно регулирање на односите во селската средина и индивидуално во семејството.

Гостинність є суттєвою й важливою загальною проблемою в багатьох аспектах та рівнях цього явища, насамперед в аспекті звичаєвого права. Система гостинності як загальне явище має етичний характер і є досить складною, найінтенсивніше реалізуючись у сфері родових зв'язків, на рівні сімейних та дружніх стосунків тощо. Як інституція вона сповнена величезної уваги, любовності й пошани до людини – гостя. Гість у народній традиції є об'єктом поваги, представником чужого, іншого світу. Мета гостинності – перетворити чужинця на свого. Гість сприймається як носій долі, особа, яка здатна впливати на всі форми людського життя. Він приносить у дім добру волю, виражену у висловлюваних привітаннях і побажаннях, формулах вдячності, а також у формі подарунків, які він підносить господарю. Господарі намагаються якнайкраще прийняти гостя, сподіваючись і на символічну «угоду» з вищими силами, чиїм представником є гість, з метою забезпечення майбутнього (Славянская мифология, 1995, 145).

Гостинність є важливим елементом повсякденного життя та обрядової практики, і тому може розглядатися як окремий звичай, утверджений традицією, де діють відповідні правила, яких дотримуються обидві сторони – і гості, і господарі. У звичаєвому праві зневага до гостя є табу, до нього в минулому, а інколи й сьогодні ставляться, як до божества, чи радше святого. Прихід гостя народ пов'язував із приходом божества або когось зі своїх предків. Згідно з цим, прийом гостей був не лише моральним, але й релігійним обов'язком, а відмову прийняти гостя вважали великим гріхом.

Предметом аналізу в нашій статті є розглядувані в різних аспектах характерні форми відносин серед македонців на рівні: гість – сільське середовище; гість – дім, або домашнє господарство, виходячи з того чинника, що дім найтісніше пов'язаний із гостинністю. По-перше, стосовно гостей, що приходять у дім, важливо, вони є званними чи незванними, тобто випадковими. По-друге, – щодо часу приходу гостей, – має значення, приходять

вони у звичайний чи у святковий день. По-третє, – враховуються причини приходу гостей, наприклад: весілля, домашнє чи сільське свято, а також відзначення днів народження, запрошення й відвідування кума в родині тощо. Проте для того, щоб піти в гості, може й не бути якоїсь особливої нагоди, це можуть бути відвідини сусідів, друзів.

Святкування сільської, куткової або родинної слави, інакше кажучи, феномен *гостювання*, свідчить про щільність сільського середовища та його гостинність. Із наближенням дня, коли очікують гостей, усе село готується до їх прийому. У кожній хаті намагаються якнайкраще й найбагатше прийняти гостей. Звісно, прибирають хати й подвір'я. Двері кожної хати відкриті і для своїх, і для чужих. У деяких місцевостях гостей запрошують, у деяких не запрошують, але кожного, хто приходить, зустрічають гостинно й щиро. Велика кількість гостей свідчить про повагу, якою користуються господарі.

Крім того, у цій статті ми спробуємо реконструювати деякі елементи гостинності в минулому, які стосуються таких вірувань і норм спілкування: а) провіщення про прихід гостей; б) форми спілкування при зустрічі гостей; в) місце гостей у домі, в який вони прийшли, та взаємовідносини; г) форми провадження гостей; д) відношення сільського середовища до прийжджих у село – чужинців. Ці форми стосунків визначають міжособистісні контакти в межах гостинності, серед яких – спільне життя, взаєморозуміння й повага, завдяки чому увиразнюється ставлення до людини загалом. Вони постають як форми внутрішнього регулювання стосунків між людьми в сільському середовищі та індивідуальних у родині.

ПРОВІЩЕННЯ ПРО ПРИХІД ГОСТЕЙ

У македонській народній традиції існує багато вірувань, пов'язаних із різними провіщеннями про можливість приходу гостей. Попереджати про гостей, за народними уявленнями, можуть деякі тварини, наприклад, півень, курка. Те, як півень обернений до хати, може провіщати дві різні ситуації. Вірять, що коли півень стане на порозі, обернувшись головою в напрямку хати, й заспіває, то в цей дім прийдуть гості. І навпаки, якщо він голову поверне надвір і заспіває, то їх запросять у гості (Цепенков 1972, 9). Якщо в курки, що зайшла в хату, щось тягнеться за лапкою, наприклад, соломинка, вірили, що має прийти гість (там само, 53). Дії людини: якщо якась жінка плете шарпетки, і їй трапиться в сплетеному доріжка поруч із вічками, це означатиме, що прийдуть гості (там само, 42). Інші моменти провіщення, наприклад: якщо двері самі відкриються, то слід чекати гостей.

Кількість гостей могли провіщати, наприклад, сальні свічки: коли горіла свічка й навколо утворювалися нарости, це означало, що має прийти стільки гостей, скільки утворилося наростів.

ЗУСТРІЧ ГОСТЕЙ

У традиційному розрізненні гостей за рангами існує два види гостей: ті, *яких знають*, і ті, *яких не знають*. Зустрічаючи їх, використовували певні норми спілкування, пов'язані зі статтю та зв'язками між гостем та господарями, тобто, чи ті були ріднею, чи приятелями. Як свідчить Й. Обрембський, зустрічаючи гостей, господарі дотримувалися таких норм:

1. Чоловіки:

Яких не знають:

Господар зустрічає невідомого гостя, вітаючи словами *здраво живо*. Так само його зустрічають літні й молоді, вітаючи такими ж словами. Існує заборона жінкам зустрічати гостя, а дівчата – *Боже сачувај*. Такого гостя називають *јабанција*.

Яких знають: Відомого гостя зустрічають чоловіки з дому та господиня, вітаючи його тими ж словами. Іншим жінкам дому та дівчатам заборонено вітати гостя.

Приятель: Усі вітаються з ним, але жінки лише після того, як той сяде.

Рідня: З гостем-родичем, вітаються усі, крім дівчат. Вони лише заходять, а потім виходять.

2. Жінки:

Яких не знають: З незнаною гостею вітаються господар, господиня, а якщо гостя літня, то й чоловіки. Інші члени родини не вітаються.

Яких знають: Тут немає якихось особливих правил, натомість все залежить від бажання, хоче хтось привітатися чи ні.

Приятелька: Вітаються всі, крім дівчат. Вони не вітаються.

Рідня: Якщо це двоюрідна сестра, то цілуються.

Водночас існує загальне правило, що з приходом гостя всі встають, особливо це стосується жінок, незалежно від їхнього статусу, наприклад, породіль тощо. Таких називають *млада таја*. Те ж саме відбувається, коли прощаються з гостем.

Стосовно невідомого гостя існує правило, за яким, щойно гість увійде в дім, члени родини сприймають його як приятеля й відповідно ставляться до нього.

Коли хтось із гостей проходить по селу, жінки мусять вставати. Якщо вони не встануть, то кажуть, що це *срамота*. Проте це стосується лише невідомого гостя і старших гостей. А якщо *је млад се анец не му станујеме* (Обрембски, I, 31).

Як бачимо, гостя, який приходить у дім, зустрічають спочатку господар і господиня, а потім старші й молодші чоловіки. Інші жінки дому не виголошують вітальні слів, якщо прибулий не є ріднею. Якщо це родич, то вітаються після того, як він сідає, коли ввідна фаза щодо люб'язної зустрічі на порозі хати й запрошення роздягтися вже завершені. Дівчата взагалі не беруть участі в цих вітаннях (Обрембски, II, 268).

Сьогодні наведених форм спілкування при зустрічі гостей не дотримуються, оскільки вся система традиційного спілкування майже забута. Якщо раніше роль жінки стосовно гостя була зведена до мінімальної традиційної норми спілкування, й побутовали відповідні

заборони при його зустрічі, то в наш час жінка поводить при зустрічі так само, як і її чоловік, зустрічаючи й проводжаючи гостей, а також пригощаючи їх, причому пригощає зазвичай саме дружина.

Про свій прихід гості повідомляють піснями, призначеними господареві. Ось одна з них:

О, Јоване, дома ине,
Али спијеш, али пијеш?
Ако спијеш, разбуди се,
Ако пијеш, весели се.
е ти идат добри гости,
Добри гости пријатели,
Тија биле лепа црква,
Лепа црква на Водини
(Обрембски, I, 127).

Господар запрошує гостей увійти в дім, звертаючись до них – *бујрум*. Він відіграє головну роль при зустрічі гостей. На його адресу виголошують здравиці й співають *сведени песни*, в яких висловлюють повагу до господаря й підкреслюють його центральне місце серед гостей, що зібралися, а також уславлюють його гостинність:

Ој буре, буре, зелено буре.
На тебе сечат девет се ири,
Од тебе летат девет ивери.
Драги дома ин серед дворје сedit,
Во левата рака стрелбени ибрик,
Во десна рака подзлатена чаша.
Кому е чаша поклон да бидет?
Јаребичице, препиличице,
Високо леташ, све поле шатеш,
Опет се вра аш, на ку а спадаш,
На ку а слама, во ку а слава,
Нека ми је жива дома инска слава
(Обрембски, II, 232).

Коли гості заходять у дім, настає момент вручення подарунків. Дарунки залишають на спеціальному столі, щоб можна було на них подивитися до того, як гості будуть прощатися. Господар, у свою чергу, також дає гостям дарунки. Такі подарунки залежать від матеріального становища гостей та господаря.

ЗАБОРОНИ

Коли гості заходять у дім, їм не можна зупинятися на порозі. Табу й вірування, що стосуються порога, пояснюються в світлі «культу предків». Ці вірування випливають із припущень, що в хаті ховали предків (Ковачевић 1985, 166). Культ предків вважається підґрунтям, на якому сформувався комплекс обрядів, табу й вірувань, пов'язаних із хатнім порогом (Чајкановић 1924, 102–106).

Крім того, гостю забороняється заходити до хати, не помивши руки. Вірять, що, якщо гість із брудними руками ввійде в дім, то забере собі дарунки інших гостей, а також добробут дому (Цепенков, 47). Гості роззуваються, а в минулому їм мили ноги. Сьогодні ці дві заборони вже не побутують, щоправда, першої, переважно в сільському середовищі, меншою мірою в міському, ще дотримуються.

Увійшовши в дім, гості розподіляються за статтю: чоловіки сідають за один стіл, а жінки за інший або в іншій кімнаті. Сьогодні цей звичай трапляється дуже рідко, проте старше покоління в деяких родинах македонських переселенців, наприклад, у Канаді, яке пам'ятає звичаї відвідування гостей на своїй батьківщині, його все ще дотримується.

Гість обмежений у своєму спілкуванні з господарем та його родиною. Існує заборона самостійно спілкуватися з жінками, виявляти інтерес до приготування їжі, відвідувати господарські об'єкти без супроводу господаря. Не дозволяється також гостю годувати собак чи курей, бо може трапитися, що хата залишиться без харчів.

ЗДРАВИЦІ НА ЧЕСТЬ ГОСПОДАРЯ

Йозеф Обрембський чудово описує атмосферу, що панує в домі під час перебування гостей на Різдво, або на Серединне Різдво, що є днем відвідувань, взаємного гостювання і прийому гостей: «На ім'я господаря, який зустрічає гостей, так само, як і під час слави, виголошуються здравиці, в яких звучать благословення. Проте не лише він є учасником частування, не лише до нього звертаються з благословеннями й побажаннями, висловлюваними у здравицях. Здравиці стосуються всіх і є виразом публічної люб'язності, яка охоплює кожного й усіх. Вони створюють особливу атмосферу приязні, ейфорії, і з цього погляду генетично пов'язані з певним різдвяним змістом, із релігійно-магічними концепціями, що лежать в основі святкувань та обрядів. Здравиці та благословення, які вони містять, є своєрідним публічним підсумком проведених обрядів, світським підтвердженням успіху, щастя й добробуту, які знаходять вираження в щойно проведених обрядових діях та церемоніях. Із кола родини, до якого залучений родинний клан або сільський куток, де відбувається більша частина обряду під час дівочих святкувань упродовж першого дня свята, ритуал згодом переноситься на публічний рівень чоловічого бенкетування й пиятики з начебто релігійними благословеннями, який поширюється через господаря, як представника родини, на всю сільську спільноту. Такий сенс надається чоловічому бенкетуванню, приходу чоловіків у дім, на сільські забави, які супроводжуються здравицями-побажаннями: «*Кож частит – част да имаат*». – «*Амин*». «*Ај, сре на ајирлија*». – «*Амин*». – «*Ај здравје*» (здоров'я). – «*Амин*». – «*Здрав да ми си*». – «*Сполај ти*». «*Бог в село. Бог меку нас. Свекому добро, свекому сре а да бидет. Пили, іали, зло не видели*». – «*Амин*». Згідно з цим, виголошення здравиць-побажань створює релігійну атмосферу свята, в якій панує побажання добробуту, щастя й успіху, тобто загального добра. З плином часу релігійна атмосфера поступається місцем веселощам» (Обрембски, II, 232, 233).

Із наведеної цитати очевидно постає суспільна функція гостинності, зближення зв'язків у спільноті та між окремими людьми, забуття суперечок та непорозумінь між ними. Отже, прийом гостей як соціокультурний чинник є формою встановлення й підтримки міжособистіс-

них контактів, які надають можливість для взаємного пізнання та розуміння на міжособистісному та міжгруповому рівнях. Тут особливо важливо підкреслити прийом незваного гостя, коли для людей з'являється можливість подолати межу, яка поділяє на «своїх» та «чужих». Тим самим гостинність залишається одним із головних засобів комунікації (Стоилов, 279).

СВЯТКОВА СОФРА ¹

Софра посідає важливе місце під час прийому гостей і має соціально-об'єднувальну роль. Вона створює атмосферу спільності й згуртованості громади. З одного боку, вона об'єднує всіх учасників, з другого – пов'язує їх із божественною або сакральною особою, якій присвячується ця поезія (Ангелов, 1997, 116). Людина, запрошуючи когось на софру, через гостя й запропоновану йому їжу заспокоює свою власну душу й душі померлих членів родини. Дарування їжі чужим заради своїх стимулює гостинність на світоглядному й обрядовому рівнях, забезпечує психоемоційну рівновагу та є одним із проявів обопільності (Стоилов, 282).

Приготування їжі для частування залежить від достатку господаря. Якщо він незаможний, то й пригощають гостей небагатими найдками, і навпаки, якщо господар має статки, то й їжа буде багата. Невипадково, наприклад, у Поречі гості розпочинали святкові відвідування з бідніших сусідів, а закінчували в багатших. Як зазначив Й. Обрембський, гостювання звичайно завершувалося «в найбагатшого господаря, де й ракії було більше, й частування було поважніше» (Обрембски, 232). Незважаючи на майновий стан господарів, гості завжди були бажаними, оскільки щедро зустріти гостя означало гарантію прихильності Господа в забезпеченні добробуту, міцного здоров'я тощо. Гість не міг відмовитися від запропонованої їжі. Це могло бути сприйнято господарем як образа, а також викликати негативні наслідки для нього, але, крім того, біда могла трапитися і в гостя. Відвідувач мусить

з'їсти все, що йому подано, інакше в родині не буде достатньо харчів. Тому господарі намагалися якнайбагатше пригостити всіх.

Побутує вірування, за яким господар може впливати на гостей, залежно від кількості спожитих харчів та напоїв. Такі вірування пов'язані зі щедрістю або скупістю. У випадку, коли господар є скнарою й хоче бідно прийняти гостей, він прив'язує до пояса ложку, яку використовують у приготуванні їжі. Тоді гості не будуть багато їсти й пити (Цепенков, 47).

ПРОВОДИ ГОСТЕЙ

Гостей – на славі чи іншому святі, або в будній день – господарі проводжають з дому зі словами подяки й радості за відвідування. Проводжаючи гостей, їм бажають доброго здоров'я, зазвичай словами *со здравје*, а якщо ті прибули здалеку, то для них готували відповідні проводи й бажали гарної дороги словами *добар пат*. Водночас висловлювалися бажання нових відвідин, на що гості відповідали словами *останите со здравје* і дякували господарям за гостинність. У такому ставленні до гостей проявляється гостинність як окраса дому і моральний імператив.

Залишаючи дім, гість не виносить сам свої речі – це робить господар.

У різні періоди традиція гостинності зазнавала змін, залежно від матеріального становища народу. Сьогодні в певному розумінні вона не лише втрачає традиційні функції та норми у повсякденній комунікації, але в багатьох випадках через відчуженість людей внаслідок соціально-економічних і політичних обставин губиться як інституція. Єдино під час слави й свят гостинність продовжує існувати як інституція.

Загалом можна стверджувати, що для македонця завжди було притаманним високорозвинуте почуття гостинності, яке в його свідомості має глибоке коріння й багаті національні традиції.

Література

Обрембски: I, II: *Обрембски Ј. Фолклорни и етнографски материјали од Порече. Кн. II* // Редакција Танас Вражиновски. Составиле Танас Вражиновски, Соња Јовановска, Владимир Караџоски. ИСК. Матица македонска. – Скопје; Прилеп, 2001.

Истиот: *Истиот. Македонски етносоциолошки студии. Кн. II*. Редакција и превод од полски јазик Танас Вражиновски. ИСК. Матица македонска. – Скопје; Прилеп, 2001.

Ангелов: *Ангелов В. Празникът в тра-*

диционната народна култура. – 1997.

Стоилов: *Стоилов К. Гост и гостопримство – етнически стереотипи на поведение в селката жилишна среда.* Врзки на съвместимост и несъвместимост между християни и мюсюлмани в България, Фондация Международен център по проблемите на малцинствата и културните взаимодействия. – София, 1994.

Славянская мифология: Энциклопедический словарь. Славянская мифология. – М., 1995.

Чајкановић: *Чајкановић В. Студије из религије и фолклора.* Српски етнографски зборник. Живот и обичаји народни. Књ. XXXI. Књ. 13. Етнографски Институт. СКА. – Београд, 1924.

Цепенков: *Цепенков Марко К. Македонски народни умотворби. Пословици, поговорки гататки, клетви и благослови. Кн. IX* / Редактирале д-р Кирил Пенушлиски, Лепосава Спировска. – Скопје, 1972.

Ковачевић: *Ковачевић И. Семиологија ритуала.* – Београд, 1985.

Примітки

¹ Софра (тур. розм.) – низький, круглий обідній стіл (прим. перекл.).